

dr Aleksandra Oniszczyk

Żydówki w polskiej historii

1. Badania nad przeszłością polskich Żydówek

Polskie Żydówki w historiografii były do niedawna niemal nieobecne. Choć od kilku dekad intensywnie dzieje polskich Żydów są eksplorowane, większość ustaleń dotyczyła w istocie jedynie męskiej części społeczności. Powodem była m.in. specyfika zachowanych źródeł (tworzonych głównie przez mężczyzn) i dominacja przekonania, że przedmiotem zainteresowania historii powinna być zwłaszcza historia spraw związanych z życiem publicznym. Zmiana nadeszła wraz z przededefiniowaniem zainteresowań historiografii w ogóle i stopniowym włączaniem grup marginalizowanych do narracji historycznej od lat 70. XX wieku. Nowe trendy historiograficzne początkowo proponowały radykalną przebudowę opisu przeszłości, odrzucając *his-story* („jego historię”) i wprowadzając w to miejsce równie jednostronną *her-story* („jej historię”). Bardziej umiarkowane podejście, charakteryzowane jako kompensacyjne, oznaczało tylko uzupełnianie opisu przeszłości o postacie kobiece (tzw. *me-tooism*)¹. Nowsze badania poświęcone Żydówkom proponują postawienie zupełnie nowych pytań badawczych i objęcie badaniami zagadnień nowych, uwzględniających sferę życia prywatnego. Remedium na problem braku źródeł tworzonych przez kobiety ma stanowić czytanie „między wierszami” źródeł tworzonych przez mężczyzn.

Wyrazem nowych sposobów odczytywania przeszłości kobiet są prace wydane w ostatnich latach m.in. przez Joannę Lisek², Bellę Szwarzman-Czarnotę³, Karolinę Szymaniak⁴; ukazały

¹ Wątek ten został szeroko omówiony przez Moshe Rosmana, „The History of Jewish Women in Early Modern Poland”, w: „Polin: Studies in Polish Jewry”, t. 18, red. ChaeRan Freeze, Paula Hyman, Antony Polonsky, Oxford – Portland 2005, s. 25-56; zob. też: ChaeRan Freeze, Paula Hyman, „Introduction: Historiographical Survey”, w: tamże, s. 3-24.

² Joanna Lisek, „Kol isze – głos kobiet w poezji jidysz”, Sejny 2019.

się również cenne publikacje zbiorowe⁵. Wyrazem przewartościowania w badaniach jest też antologia twórczości jidyszowych poetek w tłumaczeniu na język polski⁶.

2. Życie żydowskich kobiet na ziemiach polskich – wybrane zagadnienia

Badając przeszłość żydowskich kobiet na ziemiach polskich, zwraca się często uwagę na cztery zagadnienia. Zjawiskiem szczególnie wyróżniającym doświadczenie żydowskich kobiet było istnienie ideału *eszet chajil* („dzielnej niewiasty”). Ten zakorzeniony w judaizmie wzorzec wymagał od kobiety przejęcia ciężaru utrzymania rodziny, by umożliwić mężowi studiowanie Tory; był skorelowany z ideałem mężczyzny jako mędrca talmudycznego. Choć badacze nie są zgodni co do stopnia realizacji tego ideału w praktyce, najczęściej wskazuje się, że ze względów ekonomicznych niemożliwe byłoby utrzymanie rodziny wyłącznie przez kobietę i konieczne było zaangażowanie obojga małżonków. Niemniej jednak samo istnienie ideału *eszet chajil* wpływało na kształt relacji społecznych i rodzinnych.

Z zagadnieniem tym jest związana inna kwestia, również wywołująca dyskusje – pytanie o patriarchyzm żydowskiej rodziny. Część judaistów dowodzi nieprzystawalności kategorii patriarchyzmu do żydowskiej rodziny, zwłaszcza z uwagi na relatywnie dużą swobodę decydowania o sobie przez żydowską kobietę – nawet w tradycyjnej rodzinie, przed nadejściem procesów nowoczesności, rozwód nie tylko był możliwy i stosunkowo łatwo dostępny, lecz także nie stanowił społecznego tabu ani nie stygmatyzował rozwódki⁷. Inni badacze konsekwentnie wskazują jednak na podporządkowanie symboliczne kobiet w życiu

³ Bella Szwarzman-Czarnota, „Mocą przepasały swe biodra. Portrety kobiet żydowskich”, Warszawa 2006; też, „Cenniejsze niż perły. Portrety kobiet żydowskich”, Kraków 2010.

⁴ Karolina Szymaniak, „Być agentem wiecznej idei: przemiany poglądów estetycznych Debory Vogel”, Kraków 2006.

⁵ „Nieme dusze? Kobiety w kulturze jidysz”, red. Joanna Lisek, Wrocław 2010; „Polin: Studies in Polish Jewry”, t. 18, red. ChaeRan Freeze, Paula Hyman, Antony Polonsky, Oxford – Portland 2005.

⁶ „Moja dzika koza. Antologia poetek jidysz”, wybór i oprac. Joanna Lisek, Karolina Szymaniak, Bella Szwarzman-Czarnota, Kraków – Budapeszt – Syrakuzy 2019.

⁷ Argument taki formułuje np. Shaul Stampfer, „Families, Rabbis and Education. Traditional Jewish Society in Nineteenth-Century Eastern Europe”, Oxford – Portland 2010.

publicznym społeczności żydowskich. Ograniczenia miały zarówno wymiar polityczny, społeczny, jak i kulturowy⁸.

Kolejnym wątkiem zasługującym na wzmiankę jest koncepcja podwójnej marginalizacji. Według tego ujęcia Żydówki stanowiły osoby podwójnie wykluczone: były gorzej traktowane jako członkowie grupy mniejszościowej i zarazem jako kobiety, a więc osoby odsunięte od władzy, kontroli i wpływów w obrębie swojej społeczności. Innym wymiarem podwójnej marginalizacji była wspomniana nieobecność Żydówek w historiografii.

Ostatnim charakterystycznym zjawiskiem, powiązaniem już wyłącznie z okresem nowoczesności zapoczątkowanej przez XIX wiek, było wychodzenie przez kobiety – również te z ortodoksyjnych rodzin – poza tradycyjne wzorce. Było to możliwe z uwagi na skoncentrowanie judaizmu na wymaganiach religijnych stawianych mężczyznom; milczenie Tory na temat obowiązków kobiet dało podstawę do sformułowania poglądu, że kobieta nie tylko nie musi, ale wręcz nie powinna wykonywać obowiązków religijnych. Jednym z takich obszarów niedostępnych dla Żydówek było studiowanie prawa religijnego („Kto uczy swoją córkę Tory, uczy ją rozwiązłości”)⁹. W związku z tym, wraz z nadejściem nowoczesności i otwarciem publicznych szkół na uczniów wyznania mojżeszowego, rodzice znacznie częściej godzili się na świeckie kształcenie swoich córek aniżeli synów. Posyłanie tych ostatnich do szkół publicznych wywoływało wielki sprzeciw – czas niepoświęcony na studiowanie Tory i Talmudu uznawano za stracony, z kolei mniejsze oczekiwania pokładane w córkach skutkowały pewną akceptacją ich świeckiego kształcenia i nieżydowskich lektur. W efekcie następował proces ich akulturacji i integracji z chrześcijańskim otoczeniem, większy niż w przypadku chłopców¹⁰. Naturalne stawało się czytanie polskiej i europejskiej literatury. W tym kontekście można odczytywać postać Racheli z *Wesela* Stanisława Wyspiańskiego. Sylwetka wzniosłej i uduchowionej poetki mogłaby wydawać się tylko projekcją wyobraźni Wyspiańskiego, wyrazem niedookreślonej, poetyckiej aury, jakimś egzotycznym tłem. Wydaje się jednak, że postać ta symbolizuje akulturację części polskich Żydówek do kultury polskiej; jak dowiodła Rachel Manekin, w niektórych środowiskach żydowskich kobiet

⁸ Zob. zwłaszcza: Joanna Lisek, „Kol isze – głos kobiet w poezji jidysz”, Sejny 2019.

⁹ Talmud Babiloński, Traktat Sotah 21b.

¹⁰ Szeroko na ten temat zob. Iris Parush, „Reading Jewish Women. Marginality and Modernization in Nineteenth-Century Eastern European Jewish Society”, Hanover – London 2004.

z okolic Krakowa swoiste „zawieszenie” między dwoma światami – żydowskim i polskim – było zjawiskiem wyraźnie dostrzegalnym¹¹.

3. Źródła historyczne przydatne w pracy dydaktycznej

Jedną z najciekawszych żydowskich autorek wspomnień z ziem polskich jest Pua Rakowska, określana niekiedy mianem pierwszej żydowskiej obrończyni praw kobiet. Z uwagi na jej wielostronną aktywność społeczno-polityczną jej wspomnienia stanowią interesujący materiał źródłowy; tłumaczenie fragmentów pracy jest dostępne online¹². Przełożone na język polski są również dzienniki Broni Baum¹³, dające wyraz edukacyjnych marzeń młodej żydowskiej kobiety u progu XX wieku oraz trudnych doświadczeń z okresu I wojny światowej. Innym przydatnym w pracy dydaktycznej materiałem mogą być wspomnienia Pauliny Wengeroff; przekład na język polski ukaże się do 2022 roku, obecnie praca ta jest dostępna w wersji angielskiej¹⁴. Interesujące możliwości korzystania z innych źródeł niż literatura wspomnieniowa (modlitewniki, ikonografia) przedstawiła Agnieszka Jagodzińska¹⁵.

Cenną pomocą w poszukiwaniach tekstów tworzonych przez żydowskie kobiety i poświęconych kobietom są dwa przewodniki bibliograficzne¹⁶. Warto również wspomnieć

¹¹ Rachel Manekin, „The Lost Generation Education and Female Conversion in Fin-de-Siècle Kraków”, w: „Polin. Studies in Polish Jewry”, t. 18, red. ChaeRan Freeze, Paula Hyman, Antony Polonsky, Oxford – Portland 2005, s. 189-220.

¹² Fragmenty są zamieszczone na stronie: <http://www.varshe.org.pl/> [dostęp: 27.11.2019]. Nowe tłumaczenie całości pracy jest w przygotowaniu i ukaże się do 2022 roku w serii „Kanon literatury wspomnieniowej Żydów polskich”.

¹³ Bronia Baum, „Dziennik z lat 1912-1921”, tłum. i oprac. Joanna Lisek, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku” t. 19 (2008), s. 191-220, dostępne online: <http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/handle/11089/29075> [dostęp: 27.11.2019].

¹⁴ Pauline Wengeroff, „Memoirs of a Grandmother: Scenes from the Cultural History of the Jews of Russia in the Nineteenth Century”, t. 2, oprac. i tłum. Shulamit S. Magnus, Stanford 2014.

¹⁵ Agnieszka Jagodzińska, „Czy historia ma płeć? Gender, źródła i akulturacja Żydów w Królestwie Polskim”, w: „Nieme dusze. Kobiety w kulturze jidysz”, red. Joanna Lisek, Wrocław 2010, s. 21-42.

¹⁶ Karen Auerbach, „Bibliography: Jewish Women in Eastern Europe”, w: „Polin. Studies in Polish Jewry”, t. 18, red. ChaeRan Freeze, Paula Hyman, Antony Polonsky, Oxford – Portland 2005, s. 274-303; Emily Taitz, Sondra Henry, Cheryl Tallan, „The JPS Guide to Jewish Women: 600 BCE to 1900 CE”, Philadelphia 2003, s. 325-346.

o wartościowym zbiorze krótkich i zróżnicowanych tekstów źródłowych (wspomnienia, responsa rabiniczne, dokumenty urzędowe), dostępnym w języku angielskim¹⁷.

Na osobną wzmiankę zasługuje przygotowywana obecnie we wrocławskiej Katedrze Judaistyki seria „Kanon literatury wspomnieniowej Żydów polskich”. W jej ramach do 2022 roku ukażą się najważniejsze żydowskie teksty wspomnieniowe z ziem polskich (od XVII do XX wieku), przetłumaczone z języka hebrajskiego, jidysz, rosyjskiego, niemieckiego; będą niezwykle cennym źródłem do badania historii społecznej, kultury, życia religijnego czy obyczajowości. Co ważne, wśród 28 planowanych przekładów aż dziewięć będą stanowić teksty autorstwa kobiet¹⁸.

¹⁷ „Everyday Jewish Life in Imperial Russia. Select documents 1772-1914”, red. ChaeRan Y. Freeze, Jay M. Harris, Waltham 2013.

¹⁸ Jak dotąd ukazały się dwa tomy – wspomnienia Jezechiela Kotika i Ludwiga Kalischa, których fragmenty są poświęcone również Żydówkom. W przygotowaniu są tłumaczenia tekstów, których autorkami są: Hinda Bergner (1870-1942), Rochl Feigenberg (1885-1972), Estera Rachela Kamińska, z domu Halpern (1870-1925), Malka Lee (Malki Leopold-Rapoport) (1904-1976), Adela von Mises (1858-1937), Kadia Mołodowska (1894-1975), Pua Rakowska (1865-1955), Sara Szenirer (1883-1935), Paulina (Pessele) Wengeroff (1833-1916).

Organizatorzy i partnerzy konferencji

„Polsko-żydowskie dziedzictwo Rzeczypospolitej. Wyzwania pamięci i edukacji”

AMBASADA
STANÓW ZJEDNOCZONYCH AMERYKI

PREZYDENT MIASTA STOŁECZNEGO WARSZAWY

Forum
Dialogu.

Warszawskie Centrum Innowacji
Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń
Instytucja Edukacyjna m. st. Warszawy

THE
JEWISH
FOUNDATION
*for
the
righteous*